การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ นาวาอากาศโท ดร.สุมิตร สุวรรณ[1]

การออกแบบการวิจัยเชิงคุณภาพ เริ่มตั้งแต่โจทย์หรือคำถามการวิจัย การเลือกพื้นที่ศึกษาและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย การเก็บรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

โจทย์หรือคำถามการวิจัย

โจทย์หรือคำถามการวิจัย (research question) คือ คำถามที่ต้องการคำตอบจากการวิจัยหรือเป็นสิ่งที่นักวิจัยอยากจะรู้นั่นเอง โดยโจทย์หรือคำถามการวิจัยเชิงคุณภาพจะต้องมีลักษณะของการให้ **"ความหมายหรือคุณค่า"** ในเรื่องที่ต้องการจะศึกษา ซึ่งอาจมีที่มาจาก 2 แหล่งใหญ่ ๆ ได้แก่

1. ปรากฏการณ์ในสังคม/ปัญหาสังคม/ปัญหาของหน่วยงานที่เราสนใจ เช่น ปัญหาโสเภณี นักศึกษาขายตัว คนติดเชื้อเอดส์ ยาเสพติด นักโทษ เด็กแว้น นักเรียนนักเลง แม่วัยรุ่น ความเชื่อ พิธีกรรม วิถีชีวิต ปัญหาความยากจน พนักงานลาออก...

2. แนวคิดทฤษฎีในศาสตร์ที่ศึกษาหรือที่เราสนใจจากการทบทวนวรรณกรรม เช่น ทฤษฎีทางสังคมวิทยา ทฤษฎีทางจิตวิทยา ทฤษฎีทางเศรษฐศาสตร์ ทฤษฎีทางรัฐศาสตร์ ทฤษฎีปฏิสัมพันธ์สัญลักษณ์

นอกจากนี้โจทย์หรือคำถามการวิจัยอาจมีที่มาจากแหล่งอื่น ๆ ก็ได้ เช่น เอกสารทางวิชาการต่าง ๆ รายงานการวิจัย หรือแหล่งทุนที่ให้การสนับสนุน เมื่อผู้วิจัยกำหนดโจทย์หรือคำถามการวิจัยได้แล้วก็ให้แปลงเป็นวัตถุประสงค์ในการวิจัย

การเลือกพื้นที่ศึกษาและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ

การออกแบบวิจัยเชิงคุณภาพ มักจะไม่นิยมใช้คำว่า "ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง" เหมือนกับการวิจัยเชิงปริมาณ แต่มักจะเรียกว่า "พื้นที่ในการศึกษา" หรือ "สนาม (field)" ซึ่งอาจเป็นชุมชน หมู่บ้าน องค์กรหรือกลุ่มคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งที่ต้องการศึกษา เพื่อให้ตอบปัญหาที่เราได้ตั้งเอาไว้ โดยเรียกคนกลุ่มนี้ว่า "ผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (key informant)" การกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลมักใช้วิธีการเลือกแบบเจาะจง (criterion-based selection) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้ความเข้าใจและสามารถให้ข้อมูลในเรื่องนั้นได้ลึกซึ้งดีที่สุด เช่น ผู้นำชุมชน ปราชญ์ชาวบ้าน หรือผู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนั้นโดยตรง

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะต้องมีการเตรียมตัวเข้าพื้นที่โดยเริ่มตั้งแต่การเตรียมภาษาท้องถิ่น การแต่งกายที่ผสมกลมกลืนกับคนในชุมชนหรือสังคมนั้น ซึ่งจะทำให้สามารถอยู่ในที่ตรงนั้นได้เป็นอย่างดี รวมทั้งมีการเตรียมอุปกรณ์อื่น ๆ ที่จำเป็น เช่น สมุดบันทึก ดินสอ กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง เมื่อเข้าพื้นที่ในระยะแรก

---

[1] ภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน

อาจจะมีการแนะนำตัวหรือไม่ก็ได้ว่าผู้วิจัยเป็นใคร เพราะหากคนในพื้นที่ทราบว่าเราเป็นใครอาจทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงข้อมูลได้ แต่หากจำเป็นต้องบอก วิธีดีที่สุด คือ การบอกความจริงว่าเราเป็นใคร มาทำอะไร ทั้งนี้อาจมีจดหมายแนะนำตัวหรือให้คนในพื้นที่เป็นสื่อกลางในการประสานงานให้ก็ได้ โดยผู้วิจัยจะต้องสร้างความสัมพันธ์กับสมาชิกในชุมชนหรือสังคมนั้นเพื่อให้เกิดความคุ้นเคย เช่น การเข้าไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น หลังจากนั้นเริ่มทำงานอาจเริ่มต้นด้วยการทำแผนที่ (mapping) ของชุมชน โดยการเดินสำรวจ

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพที่สำคัญ คือ ตัวผู้วิจัยเอง ซึ่งต่างจากการวิจัยเชิงปริมาณที่เครื่องมือในการวิจัยมักจะเป็นแบบสอบถามหรือแบบทดสอบ อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยจะต้องเตรียมเครื่องมือในการวิจัยอย่างอื่นด้วย เช่น แบบสัมภาษณ์หรือแนวคำถามในการสัมภาษณ์ เทปบันทึกเสียง สมุดจดบันทึก ปากกา กล้องถ่ายรูป หรือในบางครั้งอาจใช้แบบสอบถามหรือแบบสำรวจเพิ่มเติมก็ได้

การเก็บรวบรวมข้อมูล

เมื่อลงพื้นที่เพื่อทำการเก็บรวบรวมข้อมูล ให้ผู้วิจัยหยุดพักการใช้แนวคิดหรือทฤษฎีที่ได้ศึกษามาไว้ชั่วคราว โดยนำตัวเองเข้าไปสัมผัสปรากฏการณ์และพยายามเข้าให้ถึงวิธีอธิบายปรากฏการณ์แบบคนใน (insider) โดยใช้วิธีการสังเกตและการสัมภาษณ์เป็นหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูล มีรายละเอียดดังนี้

1. การสังเกต (observation) การสังเกตในวิจัยเชิงคุณภาพมี 2 แบบ คือ

1.1 การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participation observation) คือ การสังเกตที่ผู้สังเกตไม่ได้เข้าไปใช้ชีวิตหรือทำกิจกรรมร่วมกับกลุ่มคนที่กำลังศึกษา โดยไม่ต้องการให้ผู้ถูกสังเกตรู้สึกรบกวน เพราะอาจทำให้พฤติกรรมผิดไปจากปกติได้ ซึ่งอาจใช้ในระยะแรกของการวิจัยแล้วใช้การสังเกตแบบมีส่วนร่วมในระยะหลัง อย่างไรก็ตาม การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม โดยปกติมีสิ่งที่ต้องทำการสังเกตอยู่ 6 ประการ ได้แก่

1) การกระทำ คือ การใช้ชีวิตประจำวัน การรับประทานอาหาร การทำมาหากิน การปฏิบัติภารกิจอื่น ๆ ในชีวิตประจำวัน

2) แบบแผนการกระทำ คือ การกระทำหรือพฤติกรรมที่เป็นกระบวนการ มีขั้นตอนจนเป็นแบบแผน ชี้ให้เห็นสถานภาพ บทบาทและหน้าที่ของสมาชิก

3) ความหมาย คือ การให้ความหมายของการกระทำหรือแบบแผนพฤติกรรมนั้น

4) ความสัมพันธ์ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในชุมชนหรือสังคมนั้น

5) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของสมาชิก คือ การที่บุคคลยอมร่วมมือในกิจกรรมนั้น ๆ

6) สภาพสังคม คือ ภาพรวมทุกแง่ทุกมุมที่สามารถประเมินหรือสังเกตเห็นได้ เช่น การตั้งบ้านเรือน วัด โรงเรียน สถานที่สำคัญในชุมชน...

1.2 การสังเกตแบบมีส่วนร่วมร่วม (participation observation) คือ การสังเกตที่ผู้สังเกตเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับกลุ่มคนที่ศึกษา มีการกระทำกิจกรรมด้วยกันจนกระทั่งเข้าใจความรู้สึกนึกคิดและความหมายที่คนเหล่านั้นให้ต่อปรากฏการณ์ทางสังคมที่ผู้วิจัยกำลังศึกษาอยู่ ซึ่งเมื่อสังเกตแล้วจะต้องมีการซักถามและการจดบันทึกข้อมูล (note-taking) ด้วย ซึ่งอาจจดบันทึกในระหว่างการสังเกตหรือในภายหลังก็ได้

2. การสัมภาษณ์ (interview) การสัมภาษณ์เป็นการเจาะลึกประเด็นต่าง ๆ ที่ผู้วิจัยสนใจ อาจใช้สัมภาษณ์เป็นรายบุคคลหรือเป็นกลุ่มก็ได้ อาจแบ่งได้ดังนี้

2.1 การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ (informal interview) มักจะใช้ควบคู่ไปกับการสังเกตแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เห็นภาพและเข้าใจปรากฏการณ์ทางสังคมวัฒนธรรม โดยการเตรียมคำถามแบบกว้าง ๆ มาล่วงหน้าแบบไม่จำกัดคำตอบ การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการนี้อาจใช้วิธีการต่าง ๆ เช่น การตะล่อมกล่อมเกลา (probe) ซึ่งเป็นการพูดคุยซักถามเพื่อล้วงเอาส่วนลึกของความคิดออกมา หรือการเงี่ยหูฟัง (eavesdropping) ซึ่งเป็นการฟังคำสนทนาของผู้อื่นโดยผู้วิจัยไม่ต้องตั้งคำถามเอง

2.2 การสัมภาษณ์แบบเป็นทางการ (formal interview) หรือการสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นการสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยได้เตรียมคำถามและข้อกำหนดไว้แน่นอนตายตัว โดยปกตินักวิจัยเชิงคุณภาพมักจะไม่ใช้วิธีการนี้เป็นหลัก เพราะไม่ได้ช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่ลึกซึ้งและครอบคลุมเพียงพอ โดยเฉพาะในแง่ของวัฒนธรรม ความหมายและความรู้สึกนึกคิด แต่อาจเหมาะสมกับการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนหรือผู้บริหารองค์กรมากกว่า

2.3 การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) เป็นการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (key informant interview) ซึ่งเป็นผู้ที่มีความรู้หรือมีข้อมูลในเรื่องที่ผู้วิจัยกำลังศึกษาดีที่สุดหรือมีความเกี่ยวข้องมากที่สุด โดยกำหนดตัวผู้ตอบบางคนแบบเจาะจงเอาไว้ล่วงหน้า

2.4 การสนทนากลุ่ม (focus group discussion) เป็นการระดมสมองและการอภิปรายในเรื่องที่ผู้วิจัยกำลังศึกษา ซึ่งผู้เข้าร่วมสนทนาควรมีพื้นฐานประสบการณ์ที่ใกล้เคียงหรือคล้ายคลึงกัน ในการจัดกลุ่มสนทนา จะใช้คนประมาณ 8 - 12 คน โดยผู้วิจัยเป็นผู้ดำเนินการสนทนาและมีผู้ช่วยอีก 1 - 2 คน

อย่างไรก็ตาม ในการสัมภาษณ์มีขั้นตอนที่สำคัญซึ่งผู้วิจัยควรระลึกเอาไว้ด้วย คือ การแนะนำตัว การสร้างความสัมพันธ์ การจดบันทึกคำตอบ การใช้ภาษา ตลอดจนเวลาและสถานที่ที่ใช้ในการสัมภาษณ์

3. วิธีการอื่น ๆ นอกจากการสังเกตและการสัมภาษณ์ ซึ่งเป็นวิธีการหลักในการเก็บรวบรวมข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพแล้ว ผู้วิจัยอาจใช้วิธีการอื่น ๆ ได้ เช่น แบบสำรวจ แบบสอบถาม การศึกษาจากเอกสาร โดยปกติจำแนกเป็นเอกสารชั้นต้นและเอกสารชั้นรอง เอกสารชั้นต้น คือ เอกสารที่เป็นต้นฉบับ ส่วนเอกสารชั้นรอง คือ เอกสารที่มีผู้รวบรวมเอาไว้แล้ว

การตรวจสอบและการวิเคราะห์ข้อมูล

หลังจากที่ผู้วิจัยได้ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลแล้ว จะต้องทำการตรวจสอบข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งบางครั้งอาจทำไปพร้อมกับการเก็บรวบรวมข้อมูลก็ได้ การตรวจสอบข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพ

มักจะใช้วิธีการที่เรียกว่า **การตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้า** (triangulation) ได้แก่ *1) การตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูล* โดยพิจารณาแหล่งเวลา แหล่งสถานที่ และแหล่งบุคคลที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ถ้าข้อมูลต่างเวลากันจะเหมือนกันหรือไม่ ถ้าข้อมูลต่างสถานที่จะเหมือนกันหรือไม่ และถ้าบุคคลผู้ให้ข้อมูลเปลี่ยนไปข้อมูลจะเหมือนเดิมหรือไม่ *2) การตรวจสอบสามเส้าด้านผู้วิจัย* โดยการเปลี่ยนตัวผู้สังเกตหรือสัมภาษณ์ และ *3) การตรวจสอบสามเส้าด้านวิธีรวบรวมข้อมูล* โดยใช้วิธีเก็บรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ กัน เพื่อรวบรวมข้อมูลเรื่องเดียวกัน เช่น ใช้วิธีสังเกตควบคู่ไปกับการซักถาม

สำหรับการวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยเชิงคุณภาพมักจะไม่ใช้สถิติช่วยในการวิเคราะห์ แต่จะใช้แนวคิดทฤษฎีเป็นกรอบในการวิเคราะห์ โดยวิธีการหลักที่ใช้มี 2 วิธี คือ *วิธีแรก* เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลโดย**การตีความ** (interpretation) ซึ่งได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์ที่ได้จดบันทึกไว้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น โดยผู้วิจัยได้เห็นหลาย ๆ เหตุการณ์และได้ทำการตรวจสอบข้อมูลแบบสามเส้าแล้ว ข้อมูลที่ไม่ต้องการจะถูกกำจัดออกไปได้ หลังจากนั้นทำการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (inductive) โดยการเขียนเป็นประโยคหรือข้อความตามกรอบแนวคิดทฤษฎีหรือตอบปัญหาของการวิจัย *วิธีที่สอง* เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลโดย**การวิเคราะห์เนื้อหา** (content analysis) ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร (Document Research) ในการวิเคราะห์เอกสารผู้วิจัยต้องคำนึงถึงบริบท (context) หรือสภาพแวดล้อมของข้อมูลเอกสารที่นำมาวิเคราะห์ประกอบด้วยว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร การวิเคราะห์ข้อมูลทั้งสองวิธีนี้จะเป็นข้อความแบบบรรยาย (descriptive) ไม่มีสูตรสำเร็จตายตัว ขึ้นอยู่กับประเด็นหรือปัญหาที่จะวิเคราะห์และการเลือกของนักวิจัย ดังนั้นการมีกรอบความคิดหรือทฤษฎีที่หลากหลายจะมีความสำคัญอย่างยิ่งในการช่วยวิเคราะห์ข้อมูลได้ลึกซึ้งและสร้างข้อสรุปที่หนักแน่น

อย่างไรก็ตาม ผู้วิจัยสามารถนำเทคนิคของการวิจัยเชิงคุณภาพ ไปใช้เพื่อเตรียมการหรือช่วยในการสร้างแบบสอบถามสำหรับการวิจัยเชิงปริมาณได้ ในทำนองเดียวกันอาจใช้ข้อมูลตัวเลขจากการวิจัยเชิงปริมาณมาเสริมการวิจัยเชิงคุณภาพก็ได้

เอกสารอ้างอิง

สุภางค์ จันทวานิช. 2554. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 19. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เบญจา ยอดดำเนิน-แอ็ตติกจ์. 2552. **การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ: การจัดการข้อมูล การตีความ และการหาความหมาย.** สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

ผ่องพรรรณ ตรัยมงคลกูล และสุภาพ ฉัตราภรณ์. 2553. **การออกแบบการวิจัย.** พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
